

PREKARIÁTUS ÉS MAGYARORSZÁG

BESZÉLGETÉS FERGE ZSUZSÁVAL



Fordulat: A *Fordulat* jelen számának egyik kifejezett célja a 'prekaritás' fogalom bevezetése a magyar társadalomtudományos diskurzusba. Mennyire látja értelmét a szótárújításnak, a prekariátussal kapcsolatos fogalomrendszer meghonosodásának?

Ferge Zsuzsa: Még abban sem vagyok biztos, hogy „prekariátus” egyáltalán létezik, holott Guy Standing könyve (2011) igencsak meggyőzően ír le olyan folyamatokat, amelyek a prekariátus kialakulásához vezetnek. A prekariátus újonnan képzett szó angolban is, franciában is. Alapja egy a bizonytalanságra utaló latin eredetű kifejezés ('precarius'), amit sok nyelv régen átvett melléknévként is, főnévként is (précarité stb.). Nagyjából a hetvenes évek óta egyre gyakrabban találkozom a használatával, főként francia anyagokban (Castel 1998). Az érdekes az, hogy miért nyert fokozatosan teret és új értelmet a prekaritás? Miért lépett a mindenütt megszokott, a helyzetet jól kifejező létbizonytalanság helyébe? Azt hiszem azért, mert nem egyszerűen történelmileg jól ismert létbizonytalanságokról van szó, hanem sokféle létbiztonság egymással összefüggő rendszerének megrendüléséről, pontosabban tudatos pusztításáról. Mindkét jellemző fontos: az is, hogy veszteségről van szó, meg az is, hogy sokféle, egymással összefüggő biztonság rendül meg.¹ A veszteség – ezt számtalan esetben tapasztaljuk –, fájdalmasabb vagy rombolóbb tud lenni, mint az eredeti állapot, amikor nem is ismertük azt a jót, amit azután megszereztünk, majd elvesztettünk. Lehet, hogy nincs ebben igazam, de bárhogyan is éljük meg a létbizonytalanságok növekedését, korunk egyik legnagyobb kihívásáról van szó.

Létbizonytalanság természetesen mindig is volt. A kapitalista önszabályozó piac első időszakában a növekvő nyomor és a „veszélyes osztályok” megjelenése végül is kikényszerítette az állami beavatkozást. A történet jól ismert, itt csak utalok a legfontosabb összefüggésekre. Madártávlatból ma a piac és állam viszonya szinuszgörbének látszik: az *első* időszakban, nagyjából a XIX. század második feléig, az állam meglehetősen passzív; a *második szakaszban* intézményesül két nagy intézményrendszer, előbb a társadalombiztosítás, majd a munkajog, és ezekre épülnek föl a jóléti államok; a *harmadik szakaszban* – mondjuk Thatcher és Reagan óta – az állam újra visszavonulót fúj.

A jóléti államok (nem csak, de elsősorban a keleti blokk nélküli Európa államai) igyekeztek érvényt szerezni a polgári és politikai jogok mellett a szociális (gazdasági, kulturális) jogoknak, ezen belül a munkajognak, igyekeztek kordában tartani a társadalmi egyenlőtlenségeket, javítani a rosszul indulók fizikai és társadalmi életesélyeit. Lehet, hogy nagyon unalmas, ha az eredményeket sorolgatjuk, de azzal a harsogó kórossal szemben, amely a jóléti államot halálra ítéli, érdemes néha emlékeztetni magunkat is, őket is arra, hogy mit tesznek tönkre. A XX. század második felére a jóléti államokban – még a gyengébben

1 Mindez persze csak a viszonylag fejlett jóléti államokra áll, az újonnan iparosodókra nem, hiszen nekik nem volt mit elveszteniük.

működőkben is – kimutathatók olyan eredmények, mint az egyenlőtlenségek korlátozása, a szegénység és mélyszegénység csökkenése, a hosszabb és egészségesebb élettartam, a gyerek- és közoktatási intézmények színvonalának és eredményességének javulása, az időskori anyagi biztonság, szakszerű és jó szemléletű segítő szolgálatok meghonosodása. Noha a változások nem voltak sem töretlenek, sem hibamentesek, és noha számtalan baj fennmaradt, azon nem érdemes vitatkozni, hogy a jóléti állam a többség érdekét szolgálta-e vagy sem. Azok értékrendszere között, akik e kérdésre igennel vagy nemmel válaszolnak, olyan nagy a szakadék, hogy azt racionális viták nem tudják áthidalni.

Az ellentmondó értékek radikálisan eltérő érdekekkel kapcsolódnak össze. A globalizálódó kapitalizmus le akarta és akarja rázni a rákényszerített béklyókat. A korlátlan piaci szabadságokért küzdő érdekek felerősödésével, ami nem független az egyenlőtlenségek globális növekedésétől, a jóléti állam mindig is létező neoliberális kritikája a XX. század nyolcvanas éveitől uralkodó politikává léphetett elő. A folyamat tartalma komplex. Időközben teljesen átalakult a gazdaság „fordista”, főként bér munkára épülő rendszere. Látszólag szükségszerűvé vált, hogy a munkaerőpiac és a jóléti újraelosztás egy új, „posztmodern” vagy „posztindusztriális” modell alapján szerveződjön újjá. A szovjet rendszer összeomlása meggyengítette a jóléti vívmányok fenntartásának politikai kényszerét. A jóléti rendszerek lebontásához azonban jelentős ideológiai fordulatnak, normaváltozásnak is be kellett következnie, tulajdonképpen az egész globalizált világban. A változások olyan horderejűek, hogy ha nem sikerül azok legitimitását legalább az érintettek egy részével elfogadtatni, elviselhetetlen feszültségek keletkeztek volna. Arra sajnos itt nincs elég terem, hogy a normaváltozás menetét, okait vizsgáljuk – de meg lehet találni azokat a társadalmi csoportokat, amelyeknek e normaváltozások érdekében álltak és hatni is tudtak a társadalmi elfogadtatás folyamatára (lásd pl. Fitoussi 2006). Társadalmilag újra elfogadhatóvá, ha nem „természetessé” kellett ugyanis válnia az olyan nézeteknek, hogy a közösség nem vállalhat felelősséget mindenkiért, hogy a szegénység és egyenlőtlenség tetszőleges mértéke a dolgok rendjéhez tartozik, hogy a társadalmat, a közösséget újra individualizálni kell, a szolidarisztikus közösségeket pedig fel kell bomlasztani. E folyamat során ment végbe a munkajogi védelem gyengítése, a társadalombiztosítás kereteinek és ellátásainak szűkítése, az univerzális ellátások radikális megkérdőjelezése, az intézmények (iskolák, egészségügy) fizetőképesség szerinti újradifferenciálása, a lakhatási jog megkérdőjelezése, a szegényekkel szembeni növekvő elutasítás vagy épp gyűlölet.²

2 Standing (2011) könyvéből megdöbbentő tények derülnek ki egyébként arról, hogy az újonnan iparosodó országokban már kísérletet sem tesznek a jóléti modell követésére. A nemzetközi tőke és a helyi szervezetlen munka közti erőviszonyok úgy eltolódtak, hogy a (Kínában, Kambodzsában stb.) most mozgósított tíz- és százmilliók az elemi jogok és biztonságek ígéretére sem számíthatnak.

A világ sosem volt biztonságos hely, az mégis új jelenség, hogy az emberek társadalmilag tömeges méretekben veszítsenek el már megszerzett egyéni és kollektív biztonságokat. Azt hiszem, hogy ennek az új valóságnak a leírására új kifejezések kellenek. A talajvesztést és az ezzel összefüggő új szegénységet a hetvenes évek végétől a kirekesztés fogalmával kezdték jellemezni, és sokáig a prekaritást is hasonló, kiterjesztett értelemben használták (ismét talán főleg francia nyelvterületen). A fogalom akkor szűkülte le és kapcsolódott egyértelműen a munka világához, amikor világossá vált, hogy hogyan kapcsolódik a tisztító folyamat a globális tőkés munkaszervezet és munkaerőpiac átalakulásához, az addig ott kivívott jogok gyengítéséhez, a munka és munkás méltóságának tagadásához.³ Ha ez igaz, akkor sajnos érdemes a sok idegen jövevényszó mellé a prekaritás fogalmát is felvennünk. (Ha ezt nem tesszük, megnehezedik a nemzetközi kommunikáció, de ezt nem részletezem.)

Fordulat: Mennyire jellemző ez a folyamat Magyarországra? A prekariátus fogalma erősen kötődik a nyugati jóléti államokhoz, ezen belül is a második világháborút követő jóléti aranykorhoz, a trente glorieuse-höz. Nálunk ellentmondásosabb e korszak megítélése: Szalai Júlia például amellet érvel, hogy a politikai és polgári jogok korlátozása miatt nem is beszélhetünk jóléti államról (Szalai 2007), miközben a társadalom jelentős része nosztalgiaival tekint a Kádár-rendszerre, továbbá vitathatatlan a nagyobb létbiztonság ténye. Beszélhetünk-e ilyen értelemben magyar aranykorról? A *Fordulat és Reformot* olvasva például egyértelmű, hogy az elszegényedés és a létbizonytalanság növekedése már a rendszerváltás előtt is megindult (Antal et al. 1987). Mennyiben és hogyan lehet referenciapont a kádárizmus, ha meg akarjuk érteni az elmúlt évtizedekben növekvő létbizonytalanságot?

Ferge Zsuzsa: A Kádár-kor mérlegén még jó sokat fog az utókor vitatkozni. Miközben pontosan tudom, hogy mit jelentett a (korábbinál ugyan szelídebb) diktatúra, pontosan emlékszem a polgári és politikai jogok hiányára és az ezekből adódó szabadsághiányra is, az önkényre, a stresszre, a gondolkodás korlátaira és a cenzúrát kivédő öncenzúrára; azt is tudom, hogy nagyjából 1970 és 1990 között volt Magyarországon két olyan (a végén csonka) évtized, amikor nem a tömeges szegénység és a szó szoros értelmében vett személyes szolgaság jellemezte az országot. Sok helyütt megírtam, akkor azzal foglalkoztam, hogy szembesítsem a rendszert az ígéreteivel, azzal, hogy a hangos ideológiák ellenére nagyok maradtak az egyenlőtlenségek, rengeteg volt a rossz lakás és sok volt a szegény. Ma azonban azt is megfajtom tartom, hogy hogyan csökkenhettek ilyen radikálisan

3 Castel 1998-ban megjelent, *A szociális kérdés alakváltozásai* című könyvében már leírja, hogy hogyan alakul ki a prekariátus a munka világában (Castel 1998).

az egyenlőtlenségek, hogyan lehetett két-három évtized alatt mindenkit eljuttatni az orvoshoz (leküzdeni a tébécét, minden gyereknek oltást adni, stb.) vagy a nyolc általános elvégzéséhez, hogyan emelkedett a fürdőszobás lakások aránya a háború előtti 10 százalékról 90 százalékra? Hogyan alakult ki a „hallja kend, János” és a „méltóságos gróf úr” viszonyából ennél horizontálisabb viszony legalább a megszólítások szintjén? A kezdetektől elfogadhatatlannak tartottam Kornai János (1992) 'koraszülött jóléti állam' kifejezését (bár soha senki nem vette figyelembe ezt a kritikát). A mérvadó többség ma is azt állítja, hogy a pazarló fogyasztás miatt adósodott el az ország, holott igazából a jövőbe való beruházásra ment el a kiadások többsége, és a rendszerváltás után még egy jó évtizedig élt az ország a jól képzett és viszonylag egészséges szakemberekből, akik még a tőkét is képesek voltak idevonzani.

A gyakorlatban a rendszer fenntarthatatlannak bizonyult már jóval az 1989-es összeomlása előtt, azaz változtatás kellett. Miközben értettem és fontosnak tartottam a gazdasági reformerek munkáját a parancsgazdaság megszüntetése és a piac nagyobb szerepe érdekében, szinte a kezdetektől vitatkoztunk a *Fordulat és Reform* csapatával arról, hogy mennyire szabad a piacot teljesen felszabadítani. A viták nem voltak ellenségesek, de mélyre mentek. Tardos Márton (nagyon jó barátom) egy nyilvános vitán azt hányta a szememre, hogy még nincs is meg egészen az autó terve, és én már a fék erején gondolkodom. Igaza volt, ezt tettem. Ennél jobb képet talán nem is találhatott volna. Valóban meggyőződésem, hogy az autó erejét és a fék erejét egyszerre kell tervezni. Ezt a korai meg a globális kapitalizmus egy rövid aranykor kivételével egyaránt elfelejtette.

A fenntarthatatlanság az erőviszonyok olyan átalakulásával függött össze, amikor a „kapitalizmus” törvényei lassan mindenhová beszivárogtak a lehetséges következmények elhallgatása mellett. Hogy ez történhetett-e volna másképp, arról mindig meg fognak oszlan a vélemények, de a „mi lett volna, ha” kérdések elég terméketlenek, a tények meg makacsak. Tényszerűen: az egyenlőtlenségek lassan növekedni kezdtek, legitimmé vált a munkanélküliség, és sok más jele is volt az erózióknak. A jogszabályok 1989-ig még megakadályozták a rohamos romlást, de elég volt a magántulajdon törvényessé tétele, hogy a szellem végleg kiszabaduljon a palackból. Ennek a következményei jól ismertek. A létbiztonságok sorra omlanak össze. A lakásbiztonság a kilakoltatás-árverezés lehetőségével korán megszűnt. Az iskolázás biztonsága, kiszámíthatósága most omlik össze a köznevelés és felsőoktatás átalakításával. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés mind nehezebb, szabályozása mind szigorúbb. Miközben ezen az interjún dolgozunk, a nyugdíjazási kényszer veszélye miatt a szakértők az egészségügy teljes lebénulásától félnek. Mindemellett az 1990 utáni első nagy megrendülés a foglalkoztatás biztonságának megszűnése volt a másfél millió munkahely elvesztésével. Igaz, a munkajogi védelmek jelentős része még sokáig megmaradt, mély eróziójuk 2010 óta vált – jogilag rögzítetten – látványossá. A biztonságok összeomlása indokoltta teszi, hogy Magyarországon is használjuk a prekaritás fogalmát.

Fordulat: Ebből következik, hogy van Magyarországon is prekariátus? És visszatérve a kezdő kérdéshez: a prekariátus fogalmának mely megközelítését tartja leginkább alkalmasnak a magyarországi társadalom vizsgálata kapcsán? Milyen érvek hozhatóak fel a fogalom meghonosítása mellett, miben nyújt többet a korábbi kategóriákhoz képest? Vagy mindez csak játék a szavakkal, és a prekariátus csak egy újabb divatcímke, ami nem világít meg lényegesen új összefüggéseket?

Ferge Zsuzsa: Még mindig bizonytalan vagyok. A munkabiztonság elvesztése nálunk is nagyon sokakat érint. Igaz, a munkanélkülieket, főleg a tartós munkanélkülieket a szakirodalom nem tekinti a prekariátus részének, hanem egy onnan is kiszorult legsós rétegnek. A határok azonban nagyon képlékenyek. A nem tartós munkanélküliek hónapokon belül találhatnak legalább egy határozott idejű szerződést. A közfoglalkoztatottak folyamatosan használják a prekariátus és a kirekesztettek közötti forgóajtót, márpedig ők biztosan a prekariátushoz tartoznak, azon belül a legkiszolgáltatottabbak közt vannak. Nem teljes a felsorolásom, de Magyarországon szerintem a prekariátushoz tartozna a munkanélküliek egy része, a közmunkások, a kényszervállalkozók, a fekete/szürke gazdaságban dolgozók, az „atipikusnak” nevezett foglalkoztatottak egy része, például a munkaerő-kölcsönzőkben dolgozók, és a sokféle állampolgári jogtól is megfosztott határozott idejű munkaszerződéssel dolgozók.⁴ Ők együtt biztosan elérik az egymillió főt, bár adatok hiányában ez a becslés teljesen megalapozatlan. Ám rajtuk kívül valamilyen mértékben érintett *minden alkalmazásban álló*, akire a munka törvénykönyve vonatkozik. Az új (teljes egészében 2013. január 1-jétől életbe lépő) jogszabály minden eddiginél radikálisabban átalakítja az alkalmazási erőviszonyokat a munkáltató előnyére. A változtatások minden munkavállalót érintenek, de egyes elemzések szerint különösen hátrányosak a képzetlen, könnyen helyettesíthető munkaerő számára. Az új szabályok hivatalos indoka a munkaerő-piaci rugalmasság követelménye, a tényleges cél (szerintem) a nagyobb profiton túl a munkavállalók kiszolgáltatottságának növelése. Az országos érdekegyeztetés lehetőségének megszüntetése után most az ágazati vagy üzemben belüli érdekegyeztetés lehetősége is meggyengül vagy megszűnik. Az új törvény a kollektív védelmeket – szakszervezet, kollektív szerződések garanciális szabályai – radikálisan gyengíti, az egyedi megállapodások terét bővíti, a munkáltató hatalmát az önkény lehetőségéig növeli, a felmondást még közalkalmazottak esetében is könnyíti, és nem riad vissza a megalázó procedúráktól sem, mint pl. a terhesség bejelentési kötelezettsége bizonyos jogok érvényesítése érdekében. Ehhez járul, hogy a kormányzat pillanatnyi ötletek és érdekek szerint változtatja a foglalkoztatás és a nyugdíjrendszer szabályait, ami a rokkantnyugdíjasoktól és

4 Köszönöm Kollonay Csilla sokféle, kivált a munkajog változásának értelmezéséhez nyújtott segítségét.

segéd munkásoktól a bírákig, kórházigazgatókig és nemzetközi híró kutatókig mindenkit elbizonytalanít, kiszolgáltatottá tesz és gyakran megaláz. Ez a helyzet, amennyire meg tudom ítélni, nemzetközileg is egészen különleges.

Standing (sok részletes kutatás alapján) úgy látja, hogy egy új, globális osztálystruktúra van kialakulóban.⁵ Tetején egy milliárdosokból álló *elit* lát, amelynek tagjai nem csak a globális piacot, de minden kormányzatot képesek befolyásolni. Alattuk helyezkednek el a hagyományos, viszonylag jó állásokat elfoglaló és jól dotált „*fizetett alkalmazottak*” (*salariat*), akiknél még létezik a munka biztonsága és a helyzetükhöz kapcsolódó munkahelyi juttatások. Ez a kör Standing szerint szűkül. A következő csoportot a növekvő számú *értelmiségi, technikai és más szakember* alkotja (akiknek megint új címkét ad, a *professional*-ből és a *technician*-ből összevont *profician*-t – ezt a terminológiát szerintem nem kellene követni). Az ő jövedelmük rendszerint magas, de nincs foglalkoztatási biztonságuk. Anyagi helyzetük alapján őket követi a régi, kihalóban lévő hagyományos *ipari munkásosztály*, valamikor a munkaerő „magja”. Ők is (és valószínűleg mások is) szoronganak attól, hogy a következő, gyorsan növekvő osztályszerű formációba zuhannak, amit Standing *globális prekariátus*nak nevez. Őket látja formálódóban lévő osztálynak (*class-in-the-making*), akiknek tagjai (még?) nem tekinthetők „magáért való osztálynak”, vagyis helyzetük közös tudata és az arra épülő szolidaritás még hiányzik. A biztonsághiány mellett fájdalmasan sújtja többségüket az, hogy az a munka, ami nekik jut, nem ad társadalmi identitást. Az önazonosítás, társadalmi önelhelyezés, illetve mások általi elhelyezés leghagyományosabb módja számukra elveszett. Bizonytalan helyzetük miatt politikailag is labilisak, minden szélsőséges választ meghallani képesek, és ezért veszélyesek. Alattuk már csak a *tartós munkanélküliek vannak és egy nyomorult szétzilálódó kisebbség*. (Standing sem a prekariátust, sem a „nyomorultat” nem hívja *underclass*nak, vagyis társadalom alatti osztálynak, amivel – mármint Standing álláspontjával – én egyetértek.)

Nem állítom, hogy ez a struktúrákép nagyon idegen lenne számomra. Valamennyire saját terminusaimra is le tudom fordítani. Én nem a csoportok megnevezésével, hanem a társadalmi helyet kijelölő strukturális viszonyokkal, ezek kapcsolódásával szoktam a munkát kezdeni. Ezek között az államszocializmusban (ebben a sorrendben, ami akkor egyértelmű struktúrameghatározó fontossági sorrend is volt) a hatalom, a tudás és a tulajdon köré szerveződő viszonyokat emeltem ki. E viszonyok kapcsolódása alapján (és persze további árnyalásokkal) alakul ki a társadalmi struktúrában elfoglalt hely, ami a gyakorlatban társadalmi munkamegosztásként, a munkajelleg csoportok rendszereként jelent meg. Az újkapitalizmusban a tulajdon, a hatalom, a tudás, valamint a munkaerőpiachoz való viszony köré szerveződő viszonyokat tartom alapvetőnek. A viszonyrendszer bővült és a fontossági sorrend jóval kevésbé egyértelmű. Annyi biztos, hogy a tulajdon,

5 Ehhez részletesebben lásd Standing jelen lapszámban magyarul is megjelenő cikkét – *a szerk.*

az anyagi erőforrások szerepe perdöntővé vált (Ferge 2010) Ha ezt a közelítést alkalmazom, Standingnél is kiemelt a tulajdon szerepe. A hatalom ehhez kapcsolódó, gyakran a tulajdont nyomás alatt tartó viszonyként jelenik meg. A szaktudás birtoklása az alapja a második, és főleg a harmadik csoportnak-osztálynak. A többiek a társadalmilag döntő források, tulajdon, hatalom és tudás együttes hiánya jellemzi. A negyedik strukturális viszony, amely sokáig nem is jelent meg önállóan, de 2000 utáni munkáimban nálam is mind hangsúlyosabban szerepel, a munkaerőpiachoz való viszony, annak léte vagy nem léte, illetve stabilitása. A viszonyok kapcsolódása akár Standing modelljéhez is vezethet. Mégsem tudok (egyelőre) teljesen azonosulni vele.

Igen nagy bajban vagyok az „osztály” kategóriájával. Ahány markáns osztályelmélet, annyi különböző osztálymeghatározás. Emlékeim szerint rétegződésről és struktúráról sokat írtam, de a társadalmi osztály fogalmat (mások idézésén kívül) legfőljebb többé-kevésbé ironikus zárójelben használtam (felső, közép-, alsó osztályról beszélve, ami – Bourdieu-re utalva – nem szituációt, hanem pozíciót jelölő csoportosítás). Nem tekintem az osztály fogalmát érvénytelennek, ez ostobaság lenne: a társadalomtudományokban és a valóságban egyaránt kulcsfogalom volt. Csak érvényessége és lehetséges tartalmai annyit változtak, hogy a magam számára kényelmesebb elméleti keretet kerestem. Ez volt korábban a munkajelleg csoport, most épp neve sincs az új struktúra-„modellemnek”.

Bizonytalan vagyok Standing kategóriáinak megítélésében is. Sokkal világosabban kellene meghatározni, hogy mit is tekintünk társadalmi osztálynak, mielőtt ezt a címkét társítanánk azokhoz a nagy és sokszínű csoportokhoz, amelyek alapvető közös jellemzője a biztonsághiány (sokuknál), a társadalmi identitáshiány és az individualizálódás. Standing sok marxi gondolatot használ, de a marxi definíció nélkül. Az általa leírt csoportoknak csak egy kis része felelne meg bármilyen régi vagy új osztályfogalomnak, de azt hiszem, minden osztályszerkezetként leírt struktúra foghíjas volt. A prekariátus kontúrjai nála sem túl határozottak, olykor elmosódottak, olykor változóak. A prekariátus differenciáltságáról Standing hosszan ír, ennek ellenére közeledésüket és osztállyá szerveződésüket lehetségesnek látja. Magam nagyon bizonytalan vagyok abban, hogy a további változások egységüket, „magáért-való-osztály” jellegüket fogják erősíteni. Ugyanígy lehetséges, hogy inkább széttartanak. Azt hiszem, továbbra is meghatározó marad, sőt talán a létfenntartó foglalkozáshoz kapcsolódó identitás elvesztésével fel is erősödik az indító család hatása, a nemzeti, vallási identitások, a mozgósítható tőkék, kivált a társadalmi és kulturális tőke nagysága. És a feszültségekkel terhes légkörben az sem kizárt, hogy hamarabb fordulnak egyes alcsoportjaik szembe egymással, mint a megfoghatatlan-láthatatlan felelősökkel.

A prekariátus mint társadalmi osztály vagy csoport kifejezés magyarországi „honosítását” tehát (még?) nem tartom időszerűnek. Ugyanakkor ostoba divatjelenségnek sem tekintem. Hazai megjelenési formáinak megismerésén dolgozni kell. Alapvetőnek

látom, hogy a jelenséget a társadalomtudomány segítségével a statisztika figyelemmel kísérje. Tudnunk kell, hogy kiknél milyen erősek vagy gyengék a szociális és a munkajogok, kinek mennyire stabil a társadalmi helyzete. Ma a statisztikákból még az is nehezen tudható meg (ha egyáltalán), hogy hol mennyi a közmunkások aránya, pedig ez alapvető lenne a foglalkoztatás folyamatainak megértéséhez: a közmunkás dolgozik, de helyzete minden értelemben szélsőségesen prekárius. Fogalmunk sincs, hogy közülük ki mennyi társadalmi teherrel, például eltartandó családdal él, ki milyen társadalombiztosítási ellátásra számíthat betegség, öregség vagy munkanélküliség esetén. Így fogalmunk sem lehet, hányan vannak, és mi jellemzi a prekaritással fenyegetett vagy prekaritásban élőnek tekinthető csoportokat. A statisztikáknak, még a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal statisztikáinak is sokkal jobban kellene követniük a munka és megélhetés világával kapcsolatos változásokat.

Fordulat: Ha a prekariátusra nem csak mint empirikus kategóriára, hanem kollektív cselekvésre gondolunk, akkor mik lehetnek az esetleges követelések (akár prekariátus-mozgalmaké, akár társadalmilag elkötelezett gondolkodóké)? Lehetséges-e a létbizonytalanság felszámolása anélkül, hogy a globális világgazdaság mai kereteit átalakítanánk, és valamilyen módon becsatornáznánk az offshore-ban és egyéb pénzügyi műveletekben társadalmi ellenőrzés és felhasználás alól kimenekülő tőkét?

Ferge Zsuzsa: Ha továbbra is van értelme a humánus szónak, akkor az emberiséget még fontosnak tartó gondolkodóknak és mozgalmaknak muszáj kiutakat keresniük. Szándékosan nem mondok még baloldalt sem, csak humánust. Sokak számára a megoldás része a globális kapitalizmus megdöntése. Ez elvben biztos igaz. A rendszer elképesztő. Most jelent meg a Bloomberg legújabb jelentése,⁶ amely szerint a válság ellenére a világ 100 leggazdagabbja 2012-ben tovább gazdagodott, és hozzáadt újabb 240 milliárd dollárnyi vagyont az eddigi közel kétbillióhoz. Vagyis miközben a világ gazdasága három-négy százalékkal nőtt, sikerült több mint tíz százalékkal növelni a leggazdagabbak ebből kihasított részét. Ennél is riasztóbbak a Forbes adatai, amelyek szerint a dollármilliárdosok száma a világban 2000 és 2012 közt 470 főről 1226-ra nőtt, összvagyonuk pedig 898 milliárd dollárról ennek ötszörösére, 4,6 billióra. (A világ GDP-je e 12 év alatt 70 százalékkal emelkedett.) Nem kell túl nagy éleslátás ahhoz, hogy ebből a szegények további szegényedésére következtessünk. Ugyanakkor olyan nagy a globális tőke túlereje mindenkihez képest, hogy a rendszer „megdöntése” irreálisnak látszik, ha csak valamilyen zavarok miatt magától össze nem omlik.

6 <http://www.bloomberg.com/news/print/2013-01-01/billionaires-worth-1-9-trillion-seek-advantage-in-2013.html>

A nagy fordulatok – ha egyáltalán bekövetkeznek – a kiszámíthatatlan jövőben rejtőznek. Ennél hamarabb kellene történnie valaminek. Az emberiség hívei ebben még egyetértenek, de a történesek hogyanjában-mikéntjében messze nem. Unalmas, de sajnos az eltérő válaszokban a rég elavultnak tartott jobboldali-baloldali, ha tetszik a konzervatív/neoliberális, illetve a szociáldemokrata értékek-elvek jelennek meg. A címkék rosszak, de egyelőre nem tudok kifejezőbbeket, érthetőbbeket. Nagyon röviden: a humánus konzervatív/neoliberális sem szereti az éhenhalást. Tehát adna a szegényeknek, de szigorúan csak annak, aki rászorul. Ezen belül a neokonzervatívok (tudom, ez is rossz címke, de érthető) csak annak, aki a segítséget meg is érdemli – elfogadja a kényszermunkát, igazodik minden felső elváráshoz, „jó szegény”. A baloldali liberálisok vagy a szociáldemokraták (nem a Giddens-féle harmadik utasok) minden eddig ismert tény alapján állítják, hogy a rászorulóknak nagyjából fele minden szelektív megoldásnál elesik a segítségtől. Ezért csak valamilyen univerzális megoldást tartanak hatékonynak és igazságosnak. (Ennek filozófiai, gazdasági és szociológiai irodalma óriási.) A kézenfekvő eszköz a társadalmi alapjövedelem vagy szociális minimum, amit csak a mára szétporlasztott társadalmi szolidaritás felerősödése alapozhat meg. Standing javaslata egyértelmű és határozott. Az új biztonság alapja „a feltétel nélküli alapjövedelem mindenki számára, amelyet az állam finanszíroz, és amelyet a keresetek kiegészítenek”. Castel mindig kicsit meditatívabb módon fogalmaz, de az eredmény hasonló, ha nem még körültekintőbb: „ha valaki baloldali, akkor szerintem meg kell védenie »a garantált minimális társadalmi biztonság« eszméjét [...] hét-nyolc kapcsolódó joggal kiegészítve, amilyenek például az egészségügyi ellátáshoz vagy a lakáshoz való jog [...]”. A megvalósítás politikai, jogi, gazdasági feltételeiről és technikai részleteiről végtelen viták folynak. Abban azonban e körben egyetértés van, hogy a cél már a mai források mellett is megvalósítható, ha fokozatosan, ha részletekből építkezve is. Ez Magyarországra is bizonyíthatóan igaz, bár nem egyszerű a feladat. A mostani helyzetben, amikor a segélyezés szintje olyan alacsony, hogy a családi pótlékkal együtt sem éri el a legminimálisabb létminimum harmadát sem, legalább az első lépéseken érdemes lenne gondolkodni.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Antal László – Bokros Lajos – Csillag István – Lengyel László – Matolcsy György (1987): Fordulat és reform. In: *Medvetánc*, No. 2.: 5–129.
- Castel, Robert (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai*. Max Weber Alapítvány–Wesley Zsuzsanna Alapítvány–Kávé Kiadó.
- Ferge Zsuzsa (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Napvilág Kiadó.
- Fitoussi, Jean-Paul (2006): *Macroeconomic Policies and Institutions. Documents de travail*. OFCE, No.6. Interneten: <http://www.ofce.fr/pdf/dtravail/WP2006-06.pdf> (Letöltve: 2012.11.15.).
- Kornai János (1992): A posztoszocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról. In: *Közgazdasági Szemle*, Vol. 39., No. 6.: 489–512.
- Standing, Guy (2011): *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Osiris.